

ОСВІТНЬО-ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Марина Ісаєва
Харків

Дана стаття присвячена аналізу творчості вітчизняного педагога В. Сухомлинського. Автор досліджує творчість вченого з метою виявлення в роботах рис кожного з компонентів освітньо-виховного середовища. На основі цього дослідження автор доводить, що предметно-просторове та соціальне оточення були вагомими факторами у педагогічній діяльності В. Сухомлинського.

Ключові слова: В. Сухомлинський, освітньо-виховне середовище, початкова школа.

На сучасному етапі розвитку суспільства особистісний розвиток стає одним з найбільш пріоритетних завдань освіти. Закон України «Про освіту» відзначає, що мета освітнього процесу в державі – всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства. Національна доктрина «Освіта (у ХХІ столітті)» проголошує утвердження ідеалів правди, справедливості, доброти, працелюбності, відданості Батьківщині, тощо. Така тенденція призводить до того, що все більше уваги приділяється гуманістичним концепціям виховання та освіти.

Одним з найяскравіших представників цього напрямку можна вважати Василя Олександровича Сухомлинського. Він – один з перших вітчизняних педагогів, який почав будувати виховну систему, спираючись на гуманістичні принципи поваги до особистості вихованця, його людських якостей, довіри та любові до кожної дитини.

Важливим компонентом гуманістичного напрямку виховання є створення сприятливого освітньо-виховного середовища, що створює умови для плідного всебічного розвитку особистості. Дослідження творчої спадщини В. Сухомлинського у контексті цього аспекту і стало метою даної роботи.

Завданнями, що розв'язуються у статті, стали вивчення біографії видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського та аналіз його творчості з точки зору кожного з компонентів освітньо-виховного середовища.

Василь Олександрович Сухомлинський народився 28 вересня 1918 року у селі Василівка Кіровоградської області. Батько працював теслярем та столяром, паралельно навчав дітей своєму ремеслу, викладаючи працю у школі. Мати працювала у колгоспі. І хоча родина Сухомлинських не відрізнялась заможністю, батьки В. Сухомлинського зробили все від них залежне, щоб виховати з нього та ще трьох своїх дітей справжніх особистостей. «Родина – це те первинне середовище, де людина повинна вчитися робити добро» [3, 56], – скаже пізніше В. Сухомлинський.

У 1933 році В. Сухомлинський залишає рідне село та вирушає у Кременчук, де вступає до медичного технікуму. Але скоро він відмовляється від цього напрямку освіти та вступає на робфак, який закінчує достроково, після чого обирає Полтавський педагогічний інститут. Такий вибір не був несподіваним, адже вже з 17 років В. Сухомлинський почав працювати вчителем в одній з заочних шкіл недалеко від рідного села. Закінчивши навчання в інституті у 1939 році, В. Сухомлинський продовжує викладати українську мову та літературу до початку Великої Вітчизняної Війни. Не бажаючи залишатися осторонь, у 1941 році В. Сухомлинський йде добровольцем на фронт, але вже у лютому 1942 року він отримує тяжке поранення. Незважаючи на тривале лікування та палке бажання захищати Батьківщину, комісія не дає В. Сухомлинському дозволу повернутися на фронт. В. Сухомлинського призначають директором середньої школи в Уфі, де він і працює наступні два роки. Але навесні 1944 року, як тільки рідні місця були визволені, В. Сухомлинський повертається на Україну. Тут декілька років він обіймає посаду завідуючого райвно, але у 1948 році за власним проханням повертається до школи у ролі директора та викладача. Павлиська середня школа, яку В. Сухомлинський очолював наступні двадцять два роки, на той момент була типовим середньостатистичним навчальним закладом. Але інноваційні ідеї та постійне удосконалення вже набутого досвіду дозволили В. Сухомлинському перетворити цю школу на один з найкращих загальноосвітніх закладів СРСР.

Однією з таких ідей стало створення сприятливих умов для навчання дітей, тобто благодатного освітньо-виховного середовища. Під освітньо-виховним середовищем ми розуміємо певну систему впливів та умов соціального та просторово-предметного середовища, що надають дитині можливості для всебічного та гармонійного розвитку. Виховати саме таку людину «цікавої, творчої, допитливої думки» – ось мета кожної школи, вважав В. Сухомлинський.

Але для виховання такої особистості треба створити відповідні умови, які б стимулювали дитину до безупинного розвитку та самовдосконалення. Однією з найсуттєвіших помилок системи освіти вчений вважав той шлях, яким подається знання. Весь матеріал пропонується учням у вигляді перевіреної, проаналізованої інформації, що вже може бути використана на практиці. Цей спосіб не тільки розслабляє учнів, знищуючи потребу робити власні умовиводи, а ще й не має тієї ефективності, якої від нього чекають, адже слова вчителя, не підкріплені власними емоціями та діями, не залишаються у дитячій пам'яті надовго. В. Сухомлинський обрав інший шлях, коли «істина ставала перед ними [дітьми] не як готовий висновок, поданий педагогом, а як яскрава картина оточуючого світу, пережита з тремтливим биттям серця» [6, 147]. Знання, набуті таким чином, міцно тримаються у пам'яті, а здивування та захоплення навколишнім світом стають поштовхом для подальших відкриттів. Такий підхід до навчання, коли дітей навчають не лише отримувати інформацію, але й самим знаходити її, самостійно досліджувати явища навколишнього середовища, є особливо актуальним у наш час, коли потік інформації оновлюється з кожною хвилиною, а критичний та дослідницький склад мислення став незамінною та дуже цінною рисою у будь-якій сфері діяльності.

Для того, щоб досягти бажаних результатів, педагогу у першу чергу треба усвідомити важливість оточення дитини, того, що вона бачить, чує, відчуває. Але не варто зменшувати також і тієї ролі, яку вчитель, як і будь-яка інша доросла людина, відіграє у засвоєнні інформації, що поступає з цього оточення. У своїй книзі «Серце віддаю дітям» В. Сухомлинський наводить приклад одного з учнів, Петрика, що до шести років був «покинутий напризволяще». Батьки Петрика багато працювали, тож не мали часу на його виховання. Весь день хлопчик проводив на зеленій галявині біля будинку на самоті. Таке виховання Петрик отримував з двох до п'яти років. І навіть те, що, досягнувши п'ятирічного віку, він почав грати з іншими дітьми, переважно своїми однолітками, на вулиці, не змінило того факту, що прийшовши до школи, Петрик не знав значення деяких найпростіших слів, був байдужим та недопитливим. Цей приклад, на переконання В. Сухомлинського, доводить, що «жива матерія мислення – клітини кори півкуль – у дитини інертна, тому що у самий важливий період становлення нервової системи – в період дитинства мозку – хлопчик був позбавлений бурного потоку інформації з оточуючого світу» [6, 144], який би створювали і корегували дорослі. Адже в цьому і полягає виховання, каже вчений, що «дорослі передають дітям свої знання про оточуючий світ, енергією своєї думки живлячи потік інформації, що впливає на дитину».

Виявивши, що взаємодія з навколишнім предметно-просторовим оточенням разом з соціальним впливом відіграють велику роль у вихованні та становленні особистості, Василь Олександрович вирішив створити в Павиській середній школі якісно нове освітньо-виховне середовище.

Першим кроком стало переміщення початкових класів до окремої будівлі, яка складалася з двох кімнат. Велика класна кімната була розташована таким чином, що вікна, які виходили на схід та південь, пропускали у приміщення багато світла, створюючи затишну робочу атмосферу. Сама будівля була оточена великою кількістю дерев, які збагачували повітря киснем, що неабияк сприяє роботі мозку. Територію навколо будиночку обладнали майданчиком, від якого доріжки розходились до усіх найцікавіших об'єктів шкільної садиби. Але найважливішою причиною переміщення молодших школярів до окремої будівлі став особливий режим праці та відпочинку, якого необхідно дотримуватись у початковій школі. «Для дітей молодшого шкільного віку особливо неприпустимі крик, натовп, характерні для великого колективу, – пише В. Сухомлинський. – Нехай маленькі школярі якомога довше користуються благом, необхідним для повноцінного розумового розвитку, – тишею» [6, 116]. Важливість цього фактору вчений обґрунтовує тим, що дитині, яка і так знаходиться у стані стресу від потрапляння у нову, незвичну для неї атмосферу, важко упоратися з тим емоційним

збудженням, яке передається від великої кількості людей. Діти втрачають працездатність та швидко втомлюються «не стільки від розумової праці, скільки від постійного збудження, яке створюється криком, біганиною, штовханиною під час перерви та перед заняттями» [6, 116]. Тому тиша, усамітнення, спілкування у маленькому колективі дозволяє вірно розподілити сили для навчання та відпочинку, створити належну атмосферу для ефективного подолання стресу від різкої зміни обстановки.

Друга кімната будівлі може слугувати одним з найяскравіших прикладів важливості предметно-просторового оточення для сприйняття матеріалу та загального розвитку. Це приміщення отримало назву «Кімната казок». Призначенням цієї кімнати стало розвинення естетичної, духовної сторони особисті дітей, удосконалення навичок абстрактного та образного мислення, покращення мовлення за допомогою казки. З огляду на велику кількість функцій, яку вчений відвів Кімнаті казок, В. Сухомлинський дуже ретельно підійшов до її оформлення. Разом зі старшими школярами він створив у приміщенні таку атмосферу, де діти могли відчутися у світі казкових образів, розмістивши навколо фігурки казкових героїв, предмети, що тісно пов'язані з сюжетами казок, розфарбувавши стіни та стелю, побудувавши навіть хатинку на курячих ніжках. «Довелося багато попрацювати, – згадує В. Сухомлинський. – щоб все навколо навіювало малечі спогади про казку, яку мама розповідала в ранньому дитинстві, про вечірні сутінки, про веселий вогник у пічці» [6, 186]. Навіть світло у кімнаті мало значення, воно допомагало створити належну атмосферу під час розповіді. Саме тому відвідували Кімнату казок найчастіше «у часи осінніх та зимових сутінок – у цей час казка звучить для дітей особливим чином і слухається зовсім не так, як, скажімо, в ясний, сонячний день» [6, 189]. В. Сухомлинський недаремно приділив стільки уваги естетичному наповненню кімнати, адже візуальне сприйняття оточення, кожної картини, кожного предмета загострюють сприйняття дитиною художніх образів, слів, допомагають глибше розкрити задум та мораль казки. Але оточення сприяє не тільки більш ефективному сприйняттю інформації, воно стимулює творчість, відкриває для дітей можливості для створення власних творів, казок, оповідань. В. Сухомлинський відзначав, що Кімната казок була невичерпним джерелом натхнення для маленьких відвідувачів. Предмети, картини, ляльки, попадаючи в поле зору дитини, невимушено пов'язувалися між собою, народжуючи нові образи. Враховуючи цей факт, Василь Олександрович намагався зробити так, щоб «на очах у дітей в різних куточках Кімнати казок були найрізноманітніші предмети, між якими можна було б встановити будь-який реальний чи фантастичний зв'язок» [6, 189]. За спостереженнями В. Сухомлинського, навіть ті діти, що мали певні проблеми у розвитку мислення та мовлення, під впливом благодатної атмосфери Кімнати казок розкрили свої можливості, проявивши свої творчі здібності за допомогою казки.

Але, яким би важливим не було приміщення, в якому займаються діти, все ж найголовнішим джерелом виховання та розвитку В. Сухомлинський вважав природу. «Думається, що школа майбутнього повинна якомога повніше використовувати все, що дає природа і що може зробити людина, для того, щоб природа служила йому» [5, 125]. Особливості розвитку дитячого мозку потребують, щоб «його розум виховувався у джерела думки – поміж наглядних образів, і насамперед серед природи, щоб думка перемикалась з наглядного образу на «обробку» інформації про цей образ» [6, 29].

В. Сухомлинський завжди намагався проводити з дітьми більше часу на свіжому повітрі. Свій досвід виховання дітей під відкритим небом В. Сухомлинський почав зі «Школи радості», свого роду підготовчого курсу для дітей дошкільного віку довжиною в рік, де жодне з занять не проходило у приміщенні. Описуючи свою роботу, він говорить, що така ідея у нього виникла на підставі багаторічних спостережень за учнями, які показали, що дитина за своєю натурою «допитливий дослідник, відкривач світу», і що найкращий шлях розвинути особистість, відкрити її потенціал – це дозволити дитині самостійно пізнавати світ «у його живих фарбах, яскравих та тремтливих звуках» [6, 26]. Важливо знайомити дітей з оточуючим світом так, щоб кожного разу вони відкривали в ньому щось нове, звертаючись до «джерела мислення та мовлення – чудесної краси природи».

Природа з її багатогранністю здатна забезпечити вчителя важливим інструментом розвитку мислення – здивуванням. Саме цей емоційний імпульс, на думку В. Сухомлинського, стає поштовхом до активізації клітин головного мозку, пробуджуючи цікавість до навчання та пізнання. Краса навколишнього світу, яка викликає у дитини

бажання поділитися своїми відчуттями з оточуючими, надихнула маленьких учнів Василя Олександровича скласти перший у їх житті вірш, розповісти першу казку, встановити причинно-наслідкові зв'язки між явищами. Таке навчання, тісно пов'язане з природою, де дитина вчиться на своєму власному досвіді, є дуже ефективним, особливо на першому етапі навчання, адже дитяча пам'ять та мислення є образними за своїм характером, і тому інформація краще запам'ятовується, якщо вона підкріплена візуальним та слуховим матеріалом. «Я прагнув до того, – пише В. Сухомлинський. – щоб усі роки дитинства оточуючий світ, природа постійно жили свідомість учнів яскравими образами, картинами, сприйняттями та зображеннями, щоб закони мислення діти усвідомлювали як гармонійну споруду, архітектура якої підказана ще більш гармонійною спорудою – природою» [6, 133-134].

Зі вступом дітей до школи В. Сухомлинський намагався дотримуватися обраної концепції, максимально скоротивши час перебування дітей у приміщенні та віддавши перевагу заняттям на свіжому повітрі. Окрім класної кімнати учні мали ще й два «зелені класи» – альтанку, завиту диким виноградом та галявину недалеко від яруги. Тут проходили 40 % всіх занять, а велика доля з інших 60 % проводилася у «зеленій лабораторії», окремому приміщенні, в якому була велика кількість різноманітних рослин. Такий підхід до організації навчання та оточення, в якому воно проводилось, сприяли зміцненню здоров'я дітей, не тільки фізичного, а й духовного.

Але, як вже відмічалось раніше, освітньо-виховне середовище складається не лише з предметно-просторового оточення, а включає в себе ще й соціальну взаємодію дитини з оточуючими людьми. Цьому аспекту В. Сухомлинський також приділяв велику увагу. Саме відносини між вчителем та учнем та всередині колективу стають запорукою гармонійного розвитку дитини.

Основою взаємин «учитель-учень» В. Сухомлинський, як представник гуманістичної педагогіки, вважав любов до дітей, «любов, в якій поєднуються щира ласка з мудрою суворістю, вимогливістю батька, матері». Вчитель, на думку педагога, повинен бути для дитини другом, уважним та доброзичливим. Він повинен вміти розкрити внутрішній світ учнів, зрозуміти в кожній дитині особисте, адже те, якою людиною стане дитина у майбутньому, багато в чому залежить від того, «хто тримав дитину на колінах, вів її за руку, співав пісні та розповідав казки» [4, 48]. Вчений писав: «Якщо в школах є діти, що найжилися, недовірливі, а інколи і злі діти, то це лише тому, що вчителів не пізнали їх, не знайшли підходу до них, не зуміли стати їм товаришами. Виховання без дружби з дитиною можна порівняти з блуканням у темряві» [2, 78].

Встановлення подібних відносин є дуже складною, кропіткою роботою педагога, коли потрібно враховувати кожен деталь, вважає В. Сухомлинський. До школи приходять різні діти, у кожного з яких свої сімейні обставини, досвід та персональні особливості. Але усіх поєднує одне – бажання гарно навчатися. Саме це прагнення вчитель повинен підтримати та розвинути. Але не треба концентруватися лише на цьому аспекті. Аналізуючи свій педагогічний досвід, Василь Олександрович відмічає, що нерідко виховна функція школи помилково розуміється лише в тому, щоб «вкласти якомога більше знань в їх [дітей] голови» [6, 216]. Діти навчаються навіть після закінчення основних занять, у групах подовженого дня, замість того, щоб слідувати своєму природному ритму – грати, відпочивати, жити серед природи. Це докорінно невірно, стверджує В. Сухомлинський, адже у групах подовженого дня виникають благодатні умови для «постійного духовного спілкування вихователя та дітей, без якого важко уявити виховання високої емоційної культури» [6, 12].

Для того, щоб пізнати дітей, вчителю необхідно проводити з ними більше часу, не тільки у школі, а й за її межами, адже тільки таким чином можливо встановити багатогранні відносини між вихователем та цілісним, дружним колективом, де «вчитель – не тільки наставник, а і друг, товариш».

Але спілкування не тільки з вчителем впливає на дитину. В. Сухомлинський відзначав великий виховний вплив колективу, тієї атмосфери, що панує в учнівському класі. Приходячи до школи, учень автоматично стає частиною нової суспільної групи – учнівського колективу. Дитина вчиться налагоджувати стосунки, порівнювати та аналізувати свої досягнення, вирішувати конфліктні ситуації тощо. Це неодмінно впливає на особистість кожного з членів колективу.

Усвідомлюючи силу суспільної думки, він намагався запобігти ситуаціям, коли

особистість виноситься на колективний осуд, замінюючи це проявами суспільної чутливості та турботи. Ця робота була спрямована на те, щоб дитина мала відчуття вдячності колективу, навчалася на життєвому прикладі підтримувати та допомагати тим, хто цього потребує. «У дитячому колективі всьому є міра, все з обережністю; вихователь ніколи не повинен випускати з під контроль дитячі пристрасті, – застерігає вчений. – І колективна думка може стати причиною невиправних душевних травм у дітей» [4, 190].

Тому однією з найважливіших завдань В. Сухомлинський вважає визначення того, що може зробити дитячий колектив з точки зору виховання, а чого не може. Це потрібно для того, щоб «позбавившись демагогії, точно визначити: ось при яких умовах він стає дійсно могутньою виховною силою» [1, 9]. За переконанням В. Сухомлинського, колектив тільки тоді може стати сприятливим середовищем, коли він створюється у спільній творчій діяльності, що приносить кожному задоволення та дозволяє розкрити здібності та інтереси. Саме за таких умов та під керівництвом досвідченого, люблячого, турботливого педагога можливо формування колективу як частини благодатного освітньо-виховного середовища.

Література:

1. Сухомлинский В. А. Вижу человека! / В. А. Сухомлинский // Литературная газета. – № 5. – 1967. – С. 7-17.
2. Сухомлинский В. А. Воспитание личности в советской школе / В. А. Сухомлинский. – К. : «Радянська школа», 1965. – 213 с.
3. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека. – М. : Народная асвета, 1978. – 288 с.
4. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. – М. : КВАНТА + , 2001. – 470 с.
5. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1969. – 398 с.
6. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / Сухомлинский В. А. – К. : Издательство «Радянська школа», 1985. – 717 с.

Данная статья посвящена анализу творчества отечественного педагога В. Сухомлинского. Автор исследует творчество ученого с целью выявления в работах черт каждого из компонентов учебно-воспитательной среды. На основе этого исследования автор доказывает, что предметно-пространственное и социальное окружение были важными факторами в педагогической деятельности В. Сухомлинского.

Ключевые слова: В. Сухомлинский, учебно-воспитательная среда, начальная школа.